

ANNEKE VAN BAALEN

ASIEL IN WONDERLAND: DE PATRIARCHALISERING VAN VLUCHTELINGEN

Sinds ik betrokken ben geraakt bij Vrouwen Tegen Uitzetting, een samenwerkingsverband van vluchtelingen- en vrouwenorganisaties, heb ik gemerkt dat er een nieuwe tweedeling van de legale ingezetenen is gegroeid: die tussen degenen die iets voor asielzoekers doen en degenen die dat niet doen. Aan de ene kant bevindt zich een groot deel van alle vluchtelingen die het ingezetenschap net veroverd hebben samen met een groeiend deel van degenen die de Nederlandse nationaliteit altijd bezeten hebben, aan de andere kant de steeds defensiever wordende gezeten burgerij. Degenen die iets voor vluchtelingen doen komen in de wereld van de vluchtelingen terecht. Dat betekent dat ze met hen uit de openbaarheid verdwijnen. Wanneer vluchtelingen hele erge dingen te melden hebben mogen ze even in de media, mits ze zich dan weer heel lang stil houden. Zonder maatschappelijk draagvlak worden reële klachten immers al snel als oud nieuws - gezeur - opgevat. Een hongerstaking werkt, tien hongerstakingen roepen ergernis op. En de burgers die niets voor vluchtelingen doen voelen zich superieur - of schuldig. Het effect is hetzelfde. Afsluiting en ontkenning creëren tussen de burgerij en de rest van de binnenlandse wereldbevolking een glaswand, die net zulke merkwaardige effecten teweegbrengt als de spiegel waar Alice per ongeluk doorheen stapte. Ik zal betogen dat deze afsluiting en ontkenning in direct verband staan met de ontkenning van al die verhoudingen van ongelijkheid tussen mannen en vrouwen die in Nederland nog steeds bestaan. Deze ontkenning wordt gecombineerd met de ontkenning van de mogelijkheid dat er in niet-westerse landen verhoudingen van gelijkheid tussen vrouwen en mannen bestaan. Het gevolg van deze twee ontkenningen is een ruimtelijke splitsing van heden en verleden: Nederland representeert het heden van de rationele gelijkheid tussen mensen, de landen waar de vluchtelingen vandaan komen het irrationele verleden waarin vrouwen slavinnen waren en mannen patriarchen of rovers. Dit proces belemmert de erkenning van vrouwelijke vluchtelingen als zelfstandige subjecten en drijft mannelijke vluchtelingen tot bewijzen van irrationele mannelijkheid.

VROUWELIJKE VLUCHTELINGEN

Degenen die in een democratisch land asiel vragen omdat hun eigen regime hen vervolgt of weigert tegen vervolging te beschermen, komen niet in de openbare sfeer terecht, maar in afgelegen asielcentra. Van daaruit hebben zij af en toe een onduidelijk contact met een vertegenwoordiger van de Nederlandse overheid of de Nederlandse hulpverlening. Asielzoekers zijn nog geen officiële burgers m/v; ze moeten eerst via de daartoe vastgestelde procedures bewijzen dat ze aan de toelatingseisen voldoen. Wie ze zijn, waar hun asielcentra zijn, met hoeveel ze zijn, waar ze vandaan komen en waarom, hoe zo'n asielprocedure in zijn werk gaat - de meeste Nederlanders hebben geen idee. In plaats daarvan leeft het gevoel dat er teveel vluchtelingen zijn; dat ze het vast op onze welvaart voorzien hebben en dat ze uit totaal andere culturen komen dan de onze en dat het bijna allemaal mannen zijn, die soms hun vrouwen en kinderen bij zich hebben. Vrouwen komen als zelfstandige aspirantburgers in dit verhaal niet voor.

¹ Verschenen in Ts voor Vrouwenstudies, dec 1997. Met dank aan Winde Evenhuis voor haar heldere inleiding in de juridische aspecten van 'De Zijkant van het asielbeleid' (Evenhuis, 1996) in het algemeen en voor haar opmerkingen bij dit artikel in het bijzonder; verder aan Marijke Ekelschot en aan Margriet Kraamwinkel voor hun redactionele activiteiten.

Omdat in de Nederlandse beeldvorming vrouwen uit 'andere culturen' in de landen van herkomst geen gelijke rechten hebben, hebben Nederlandse ambtenaren en rechters de grootste moeite met het erkennen dat vrouwen ook politieke vluchtelingen kunnen zijn. Toch komen er heel wat vrouwelijke vluchtelingen naar Nederland: de laatste jaren iets meer dan de helft van het aantal mannen dat een asielverzoek indient (Evenhuis 1996, p. 13).

Vrouwen en kinderen maken samen meer dan driekwart van het totale aantal vluchtelingen in de wereld uit, dus wij kunnen aannemen dat het aantal volwassen vrouwen dat vlucht zeker zo groot is als het aantal volwassen mannen (niet alle vrouwen hebben kinderen en zij kunnen ze vaak ook niet allemaal meenemen). De meesten van die vrouwen leven in vluchtelingenkampen in de buurlanden en bereiken Europa helemaal niet. Zij hebben onvoldoende geld en vaak hebben ze zelf niet eens eigen papieren. Naar een westers land vluchten betekent meestal een enorme financiële opoffering van familie en andere verwanten. Vaak zullen deze zo'n offer voor vrouwen niet over hebben. En als de vrouwen eenmaal hierheen zijn gevlucht, blijken de vluchtelingenverdragen zo te worden geïnterpreteerd dat velen van hen door het toelatingsproces zelf opnieuw ernstig bedreigd worden. Hoewel de oorspronkelijke strekking van de vluchtelingenverdragen juist was die mensen te beschermen die door oorlogen en de bijbehorende maatschappelijke ontwrichting uit hun land verdreven zijn, is het Verdrag van Genève waarop het vluchtelingenbeleid nu hoofdzakelijk is gebaseerd, meer gericht op individuele verzetstrijders, met name die tegen het communisme. De latere interpretatie van het verdrag in Nederland heeft die nadruk zo versterkt, dat het enkele behoren tot een vervolgte groep niet meer voldoende grond is voor toelating.

Vrouwen vluchten niet alleen vanwege het gevaar en de ontwrichting die het gevolg zijn van officiële oorlogen - oorlogen tussen legers van mannen, waarin vrouwen meestal niet officieel meevechten. Zij vluchten ook omdat de mannen die die oorlog voeren deze gemakshalve vaak naar ongewapende tegenstanders verplaatsen: naar de vrouwen en kinderen van hun vijanden. Overigens zijn ook ongewapende vrouwen zijn vaak bij de strijd betrokken. Juist verzetsbewegingen zijn in sterke mate van morele en logistieke steun van thuiszittende vrouwen afhankelijk.

Tenslotte bestaan er nog andere vormen van strijd: die over de rechten van vrouwen op burgerlijke, psychische en lichamelijke integriteit. De voorbeelden van aantasting van deze rechten zijn bekend. Sommige ervan gelden voor vrouwen over de hele wereld, zoals de beperkingen van de toegang tot de arbeidsmarkt en de politiek en de diverse vormen van seksueel geweld binnen en buiten het huwelijk. Andere aantastingen zijn specifiek voor bepaalde regimes, zoals belemmeringen van de dagelijkse bewegingsvrijheid door kledingvoorschriften en huwelijksregels, de wijdverspreide dwang tot clitoridectomie en tenslotte de rechtstreekse bedreigingen van het leven. Dat laatste gebeurt vooral door abortusverboden, door de staat uitgevoerde martelingen en doodstraffen (zoals steniging in het geval van overspel), of door particulieren uitgevoerde moorden op vrouwen die de eer van de familie bedreigen of te weinig bruidschat meebrengen.

Om te kunnen begrijpen waarom de erkenning van de politieke strijd van vrouwen in zowel de openbare sfeer als de privésfeer zoveel moeite kost, is het nodig iets te weten over de manier waarop het Verdrag van Genève door rechtspraak en beleid in Nederland wordt geïnterpreteerd.

VROUWELIJKE VLUCHTELINGEN EN HET BEELD VAN DE VLUCHTELING ZOALS GEVORMD IN BELEID EN VERDRAGSINTERPRETATIE

De internationale inspanningen om vluchtelingen een helpende hand te bieden zijn door de Volkenbond gestart vanwege de grote groepen mensen die door de eerste wereldoorlog uit hun land verdreven waren en die vaak statenloos door Europa zwierven. De eerste vluchtelingenverdragen waren voor bedreigde groepen bedoeld, niet voor bedreigde individuen (Ghidei Biidu 1995). Pas sinds het Verdrag van Genève van 1951 geldt de

bescherming voor individuele vluchtelingen, niet voor groepen vluchtelingen.² Deze verschuiving van bedreigde groep naar bedreigd individu leverde in de praktijk de grondslag een verschuiving van de interpretatie van het begrip 'vluchteling' als 'verzetssrijder', die de positie van vrouwelijke vluchtelingen ingrijpend heeft veranderd.

Aan de letterlijke tekst van de definitie van de individuele vluchteling in het Verdrag van Genève ligt dat eigenlijk niet. De definitie luidt namelijk:

'Als vluchteling geldt elke persoon die uit gegronde vrees voor vervolging wegens zijn ras, godsdienst, nationaliteit, het behoren tot een bepaalde sociale groep of zijn politieke overtuiging, zich bevindt buiten het land waarvan hij de nationaliteit bezit, en die de bescherming van dat land niet kan of, uit hoofde van bovenbedoelde vrees niet wil inroepen (...)'.

Het gaat er dus volgens de tekst van het verdrag alleen om of de vervolging ernstig en het gevaar werkelijk te vrezen is. Het is echter de interpretatie van deze definitie door beleid en rechtspraak, die feministische juristen nu al jaren aan het werk houdt. Eén van de bekendste interpretatie-ellendes is die van het begrip 'marteling'³. Marteling is namelijk een van de duidelijkste bewijzen voor 'vervolging'. Maar bij de beoordeling van wat marteling is en wat niet, hanteren de Nederlandse rechters regelmatig een onderscheid tussen geweld en seks, dat gebaseerd is op een vooroorlogse opvatting over 'de aard van de man'. Seksueel geweld gepleegd door een politieman in uniform is in die interpretatie geen marteling, maar het uitleven van diens individuele, onofficiële seksuele lusten (Spijkerboer 1994, p. 102). Bij martelingen die met andere middelen dan geslachtsorganen geschieden of tegen niet als seksueel gedefinieerde lichaamsdelen gericht zijn - wegens het seksuele karakter van sadisme is het niet mogelijk om kortweg te zeggen 'niet-seksuele martelingen' - nemen ambtenaren en rechters daarentegen zonder meer aan dat deze onderdeel uitmaken van vervolging. Deze interpretatie van 'marteling' en 'vervolging' zou, zoals Ghidei Biidu terecht zegt, ook mannen kunnen benadelen. Uit de praktijk zijn echter alleen gevallen bekend van vrouwen, die hun asielverzoek door deze interpretatie afgewezen zagen.⁴ De afwijzing van seksueel geweld als bewijs van vervolging is een belangrijk element van de buitensluiting van vrouwen uit het beeld van 'de vluchteling'. Verkrachtingen worden niet opgevat als uiting van vijandigheid, van maatschappelijke strijd, maar als toevallige uitingen van mannelijke behoeftenbevrediging die gezien de maatschappelijke omstandigheden worden vergoelijkt. Verkrachte vrouwen worden gezien als door de mannelijke biologie voorbestemde slachtoffers, niet als sociale wezens.

Het bewijs dat zij partij in de strijd is, niet een toevallig rondslingerend slachtoffer, wordt de asielzoekster ook bemoeilijkt door de steeds striktere interpretatie van 'vrees voor vervolging' die in het afschrikkingsbeleid van de laatste tien jaar is ontwikkeld. In 1979 oordeelde de Raad van State nog dat 'gegronde vrees voor vervolging reeds gelegen kan zijn in het behoren tot de bevolkingsgroep der Eritreeërs'. Later stond de rechter toe dat de Nederlandse overheid bewees dat de vluchteling, ondanks het behoren tot zo'n vervolgte groep, persoonlijk geen vervolging te vrezen had. En tenslotte werd de bewijslast omgedraaid: de vluchteling moest de vrees voor persoonlijke vervolging bewijzen (Ghidei Biidu 1995 p. 51/2).

Halverwege de jaren tachtig heeft de rechtspraak over de asielverzoeken van Tamils, geheel buiten de tekst van het Verdrag om, het 'singled out'-kriterium ingevoerd (Spijkerboer 1994 p.

² Ook dit verdrag was op de gevolgen van al plaatsgevonden oorlogen gericht: het gold niet voor degenen die gevlucht waren wegens gebeurtenissen na 1951. Deze tijdsbeperking is pas door het Protocol van 1967 geschrapt, zie Ghidei Biidu (1995) p. 22.

³ Gedefinieerd in het Verdrag tegen foltering, 1984, art. 1.1, zie Evenhuis (1996) p. 57. In het Nederlands Juristenblad van 11 april 1997 wordt er door Antonio Cruz (p. 672 v.) en Pieter Boeles (p. 678 v.) op gewezen dat art. 3 van dit verdrag, net zoals art. 3 van het Europese Verdrag voor de Rechten van de Mens, zoals geïnterpreteerd in recente uitspraken van het Europese Hof voor de Rechten van de Mens, een betere bescherming biedt tegen het terugzenden van de asielzoeker naar een land waar marteling dreigt, maar dat deze verdragen in het Nederlandse beleid en rechtspraak steeds onder tafel worden gewerkt.

⁴ Terlouw (1997) krijgt uit de jurisprudentie de indruk dat vrouwen waarvan het aannemelijk is dat zij het slachtoffer zijn geweest van seksueel geweld, vaak wel een asielstatus op humanitaire gronden krijgen. Deze C-status geeft pas na drie jaar verblijf in Nederland recht op werk en huisvesting. (Dat die drie jaar tegenwoordig vaak al om zijn als de vergunning verleend wordt is dus een bitter geluk bij een ongeluk). Om geen precedents te scheppen worden toelatingen op humanitaire gronden niet gemotiveerd.

96 v. en Ghidei Biidu 1995 p. 36). Iemand wordt nu alleen vervolgd geacht als de vervolgers het juist op hem of haar persoonlijk gemunt hadden. Feitelijk was toen ook de vrees voor vervolging niet meer voldoende: de vluchteling moest bewijzen vervolgd te zijn.

Deze interpretatie sluit diegenen uit die alleen maar leden zijn van een groep tegen wie terreur wordt uitgeoefend. Ook als een vluchteling bij de verkeerde clan hoort, bij het verkeerde volk, de verkeerde familie, en uit de ervaringen van de lotgenoten weet dat zij haar leven niet meer zeker is, moet zij bewijzen dat het om haar persoonlijk ging - wat nu juist per definitie niet het geval was. Het beeld van 'de vluchteling' is dus de laatste decennia verschoven van dat van een slachtoffer van strijd tussen groepen naar dat van de individuele dissident, iemand die met naam en toenaam bekend is.

Nu bestaan er in alle samenlevingen wel vrouwen die erin slagen zich als individu te profileren - het is bekend dat juist maatschappelijke strijd en ontwrichting vrouwen uit hun traditionele onzichtbaarheid kunnen halen. Maar een minderheid blijft het. De meeste vrouwen die verzetsbewegingen ondersteunen vatten zichzelf niet eens als verzetstrijdsters op; zij hebben gewoon even iets weggebracht, iemand eten gegeven, wat wapens bewaard. Wanneer zo'n niet-militant lid van een verzetsbeweging vlucht, zal ze hier haar lidmaatschap alsnog moeten bewijzen.⁵ Meestal is het enige wat ze over het voetlicht kan brengen haar formele band met de vervolgte groep: namelijk dat ze familie is van mannelijke leden van zo'n groep. In dat geval moet ze dus asiel vragen wegens 'afhankelijke vervolging' en hopen dat de autoriteiten die gevaarlijk genoeg vinden.⁶ Nog onzichtbaarder is de strijd van vrouwen tegen geweld dat juist op vrouwen is gericht. Ook hier eisen de asielsevende autoriteiten een sterke persoonlijke profilering: het formuleren en uiten van politieke opvattingen over de positie van vrouwen in de samenleving. Het feit dat sommige regimes een zodanig samenhangend systeem van vrouwenonderdrukking hebben dat iedere afwijking van welk voorschrift dan ook al wordt opgevat als de formulering en uiting van een politieke opvatting, wordt daarbij meestal genegeerd. En als het regime de onderdrukking van vrouwen niet zelf organiseert, maar deze alleen gedooft - zoals in het geval van de Jordaanse weduwe die door de familie van haar man werd geterroriseerd (Evenhuis 1996 p. 42 v.) - dan is het al helemaal onmogelijk de Nederlandse autoriteiten ervan te overtuigen dat het persoonlijke hier werkelijk politiek is.

Een speciaal probleem bij het geval van vervolging van vrouwen door medeburgers is namelijk dat de mensenrechten ooit door en voor mannelijke burgers zijn bedacht: zij dienden oorspronkelijk alleen om de autonome burger tegen zijn overheid te beschermen door een 'staatsvrije sfeer' te scheppen waarin hij ongestoord zijn eigendom kon genieten en zijn godsdienstige en politieke opvattingen kon beleven. De mensenrechten zijn dus 'vertikaal' gedacht. Pas sinds enkele decennia groeit het inzicht dat de mensenrechten ook bescherming zouden moeten bieden tegen medeburgers en dus een 'horizontale werking' zouden moeten hebben. De interpretatie van het vluchtelingenverdrag is echter nog steeds

⁵ Pogingen daartoe worden meestal zonder meer neergesabeld. Een voorbeeld van een afwijzende beschikking van Staatssecretaris Schmitz (15 februari 1996), geciteerd door de advokate Bernadette Ficq in een lezing op 8 maart 1997 in De Balie in Amsterdam:

'Voorts wordt overwogen dat de enkele omstandigheid dat verzoekster stelt sympathisante te zijn geweest van de Liberian Action Party en voor deze organisatie activiteiten te hebben ontplooid in de vorm van het verspreiden van pamfletten, onvoldoende grond vormt ten aanzien van verzoekster vluchtelingenschap aan te nemen. Hierbij wordt in aanmerking genomen dat haar activiteiten slechts gering van aard en omvang zouden zijn. Het is niet aannemelijk dat verzoekster zich als politiek tegenstander van het bewind in het land van herkomst heeft gemanifesteerd en als zodanig bekend is of zal geraken bij de autoriteiten. Om die reden is het niet aannemelijk dat verzoekster verkracht is vanwege vermeende politieke sympathieën.' Uit deze beslissing blijkt overigens dat de argumenten van feministische juristen over seksueel geweld als marteling met een seksneutrale formulering omzeild kunnen worden: De verkrachting van een Liberiaanse asielzoekster niet meer opgevat als uiting van particuliere seksuele lust, maar als een 'willekeurige daad van agressie', die evenmin als een daad van vervolging wordt opgevat:

'Veeleer is aan te nemen dat verkrachting een willekeurige daad van agressie is. Het voorstaande geldt evenzeer voor de dood van haar echtgenoot.'

Het lijkt of de dood van de echtgenoot er nog even bijgesleept is om duidelijk te maken dat deze afwijzing van de vluchtgronden niet gebaseerd is op een vrouwonvriendelijke interpretatie van het vluchtelingenverdrag.

⁶ Terlouw (1997) heeft in haar onderzoek naar de rechtspraak van de Vreemdelingenkamer vanaf 1994, wel een enkele uitspraak gevonden waarin vervolging werd aangenomen vanwege het feit dat vrienden of familieleden van de vluchteling vervolgd werden, zie Terlouw (1997) p. 21, noot 12 en p. 24, noot 32. Ook volgens haar blijft het 'singled out'-criterium echter centraal (p. 23).

toegespitst op bescherming tegen de overheid als enige instantie die mensen vervolgt, hoewel de tekst de bescherming tegen vervolging door medeburgers niet uitsluit. Ook als de overheid niets doet om afhankelijke burgers te beschermen die door medeburgers bedreigd worden, is dat namelijk vervolging in de zin van het verdrag. Op zich kan dus ook particuliere, onofficiële vervolging van vrouwen, die niet door de overheid gedragen maar wel gedoogd wordt, een geldige vluchtreden vormen - mits deze vervolging als vervolging wordt opgevat en het slachtoffer niet eenvoudig naar de plaatselijke autoriteiten wordt verwezen.

CULTUUR EN POLITIEK VOLGENS DE NEDERLANDSE AUTORITEITEN: HET ORIËNTALISME

De verschillende inperkingen van het begrip 'vluchteling' die de laatste jaren gangbaar zijn geworden, worden gelegitimeerd in een kader van beelden van en vooroordelen over 'andere culturen'. Het zijn juist de verhoudingen tussen mannen en vrouwen die in deze beeldvorming centraal staan.

Beleid en rechtspraak gaan uit van hetzelfde beeld van de vrouwelijke vluchteling als afhankelijk wezen dat ook in de media nog steeds dominant is.⁷ Als een vrouw samen met haar man gevlucht is wordt ze niet vanzelfsprekend als een individu opgevat en behandeld, maar verdwijnt ze onder het begrip 'gezin' in behandeling van de asielvraag van de echtgenoot. Ze wordt behandeld alsof haar eigen asielaanvraag van geen enkel belang is. Vrouwen die zonder man komen hebben in de procedure meer kansen, maar uit de rechtspraak blijkt dat ook zij de grootste moeite hebben door het beeld van de passieve vrouw-met-de-sluier heen te komen.

De verwezenlijking van mensenrechten van vrouwen loopt dus vast op steeds onwrikbaarder wordende opvattingen over 'andere culturen'. Racisme wordt tegenwoordig namelijk niet meer uitgedrukt in een openlijk betoog over de superioriteit van het biologische erfgoed van bleekhuidigen, blondharigen en blauwogigen ten opzichte van dat van mensen met andere uiterlijke kenmerken. De claims op gelijkheid van alle mensen worden nu beperkt door redeneringen over de verschillen tussen culturen.⁸

Thomas Spijkerboer heeft in 'Sheharazade en haar zusters' de rechtspraak geanalyseerd waarin seksueel geweld als vluchtgrond wordt ontkend. Volgens hem zijn de Nederlandse rechters, die tegen de tekst van het Vluchtelingenverdrag in het 'singled-out'-kriterium geformuleerd hebben, toch te goeder trouw. De opvattingen waarop hun uitspraken berusten zijn volgens hem zo algemeen en vanzelfsprekend dat zij als een legitiem element van de interpretatie van de gebeurtenissen worden gevoeld. De opvatting dat seksueel geweld in andere culturen normaal is, noemt hij in navolging van Edward Said⁹ 'oriëntalisme'. De Tamil-vrouwen die door seksueel geweld waren bedreigd werden door de Hoge Raad niet als vluchtelingen beschouwd, omdat ze niet konden aantonen dat het geweld tegen hen persoonlijk was gericht en bovendien deel uitmaakte van een doelbewuste politieke strategie (Evenhuis 1996 p. 56/7). Dat een dergelijke systematische verkrachtingspolitiek in Bosnië wel is aangenomen, komt volgens Spijkerboer doordat Bosnië in Europa ligt.

Dit 'orientalisme' is niet tot seksuele projecties beperkt. Het drukt zich in het algemeen uit in het idee dat mensen 'in andere culturen' niet dezelfde dingen vervelend vinden als westerse mensen, en in het idee dat mensenrechten niet universeel van toepassing zijn omdat men

⁷ Zij heeft bij voorkeur een sluier om. Op 25 november 1996 waren in Nieuwspoort driehonderd asielzoeksters verzameld om een petitie aan Staatssecretaris Schmitz aan te bieden. In de zaal zat één vrouw met een hoofddoek. Zij stond de volgende dag in de Haagse Courant geportretteerd als vluchteling. In werkelijkheid was het een Nederlandse non met een koptische sluier. Ook de foto's van de manifestaties op het Beursplein in december 1996 toonden betroffen bijna uitsluitend de minderheid van gesluierde vrouwen.

⁸ Barker (1981) heeft er de aandacht op gevestigd dat ook deze cultuurtheorieën met biologische argumenten worden onderbouwd: in dit geval die van de natuurlijke vijandschap tussen dieren die geen familie van elkaar zijn, zoals die - op verschillende manieren - door de ethologie en de sociobiologie worden geformuleerd. In Nederland hebben deze teoritici veel aanhang in progressieve kring, net zoals hun voorgangers, met name de eugenetici, vooral door progressieve liberalen zijn omhelsd.

⁹ Hij verwijst hiervoor naar diens *Orientalism. Western concepts of the Orient*, London 1978 en naar *Culture and Imperialism*, New York 1993 waarin de beeldvorming van andere niet-westerse culturen wordt geanalyseerd. Zie voor een samenvatting van de discussies over Saids opvattingen Hinz en Kurz (1996).

respect moet hebben voor hun 'cultuur' (Goldschmidt 1995). Het beschouwt 'cultuur' als iets gefixeerd, onveranderlijk, naadloos sluitend, wat mensen totaal vormt en bepaalt.¹⁰ Het in januari 1997 gepubliceerde ambtsbericht van het departement van Buitenlandse Zaken¹¹ over Somalië bijvoorbeeld leest als een ouderwetse inleiding in de culturele antropologie, compleet met bijlagen over stamverbanden, inclusief al die schema's van 'cross-cousins' die de culturele antropologie zo dierbaar waren voordat 'kinship' uit de mode raakte, omdat het feminisme er zoveel anti-patriarchaal materiaal aan ontleende. Deze wetenschappelijke uitvoerigheid is mede een reactie op de feministische kritiek, dat ambtsberichten 'veiligheid' slechts in het algemeen bespreken en geen enkele informatie over de veiligheid van vrouwen bevatten.¹² In het nieuwe ambtsbericht wordt de informatie nu gefossiliseerd in de beschrijving van een 'cultuur' waarop modernisering en oorlog geen enkele invloed hebben. Daardoor komt het ambtsbericht tot malle conclusies zoals dat weduwen niet tussen wal en schip zullen vallen, omdat zij door de mannen van hun familie beschermd zullen worden en anders met een neef van hun man kunnen trouwen.¹³ Dat vrouwen in moeilijkheden kunnen komen of omdat al die oude structuren niet meer bestaan of omdat zij daaronder niet meer kunnen leven, wordt weggewerkt.

DE REALISATIE VAN DE PATRIARCHALE VERHOUDINGEN IN DE ASIELCENTRA

Terwijl het beleid en de rechtspraak bij de beoordeling van asielverzoeken druk bezig zijn hun ideeën over de achterlijkheid en de irrationaliteit van de culturen waaruit de asielzoekersters gevlucht zijn te juridiseren, maakt de dagelijkse opvang en behandeling van vluchtelingen in de asielcentra deze oriëntale droomwereld tot Nederlandse werkelijkheid. De bedoeling was dat asielzoekersters hoogstens een half jaar in zo'n centrum zouden blijven; de werkelijkheid is dat tallozen al meer dan twee jaar lang van het ene centrum naar het andere gestuurd worden. Dat komt door het vagevuur van de toelatingsprocedure: vluchtelingen moeten binnen vierentwintig uur hun verhaal verteld hebben, zodat de autoriteiten kunnen beoordelen of ze meteen als kansloos moeten worden teruggestuurd - en daarna horen ze vaak maanden of zelfs jaren lang niets meer. Dit eerste verhaal wordt vaak nog in verwilderde toestand aan de autoriteiten verteld, die voor de vluchtelingen op het eerste - en helaas ook op tweede - gezicht moeilijk te onderscheiden zijn van het repressieve apparaat waarvoor ze net gevlucht waren. Mogelijkheden tot correctie zijn er nauwelijks. Iedere nadere informatie wordt door de dienstdoende ambtenaren opgevat als van medevluchtelingen geleerde leugens. Dit is vooral voor vrouwen met ervaringen van seksueel geweld een onmogelijke toestand. Juist omdat zij zich schamen durven zij in eerste instantie daarover vaak niet te vertellen.

Omdat het asielcentrum voor een kort verblijf bedacht was, is het er buitengewoon onaangenaam. Er is geen enkele privacy: men leeft in een klein kamertje met man en kinderen of in een groter vertrek met wildvreemde lieden samen. Op het moment is er minder ruimte dan ooit, want het COA (Coördinatie Opvang Asielzoekers) had in haar enthousiasme over het afschrikingsbeleid alvast maar wat centra gesloten. Nu er meer verblijfsvergunningen zijn verstrekt dan verwacht en er de laatste tijd wat meer vluchtelingen zijn gekomen loopt alles vast (Volkskrant 18 maart 1997).

In de centra wordt het eten verstrekt, dus blijven hoofdzakelijk de psychische huisvrouwentaken over: iedereen kalmeren, opvrolijken, de moed er inhouden. Er bestaat

¹⁰ Het is dan ook verwant aan het begrip 'socialisatie', dat in veel progressieve anti-feministische vertogen de bepalende plaats van 'de biologie' heeft overgenomen.

¹¹ Deze 'ambtsberichten' worden vervaardigd als basis voor de beoordeling of landen 'veilig' zijn, zodat vluchtelingen daarnaar kunnen worden teruggestuurd. Op deze ambtsberichten komt al meer dan tien jaar kritiek van alle organisaties die met vluchtelingen te maken hebben.

¹² Staatssecretaris Schmitz heeft zich zelfs ooit eens gedwongen gevoeld nadere informatie over de positie van een bepaalde gescheiden vrouw uit Iran te vragen.

¹³ Omdat ambtsberichten hun bronnen niet vermelden, wordt discussie erover wel erg moeilijk. Bovendien is het ambtsbericht over Somalië in strijd met de afspraken al door de rechter gebruikt in beslissingen voordat het zelfs maar in de Tweede Kamer besproken was (met organisaties van en voor vluchtelingen worden de ambtsberichten al helemaal niet besproken).

weinig sociaal contact tussen vrouwen onderling. De mannen vullen de gemeenschappelijke ruimten. Slechts in een enkel centrum is er een vrouwenkamer beschikbaar en alleen als er een goede maatschappelijk werkster is of vrijwilligsters er activiteiten organiseren gaan vrouwen ook naar die vrouwenkamer toe.¹⁴ Medische zorg is er nauwelijks: de artsen zijn overwerkt of - volgens de vluchtelingen zelf - steeds maar op vakantie. Veel te veel vrouwen leven dus op slaap- en kalmeringspillen en storten pas in als de verblijfsvergunning eindelijk verkregen is en zij aan de inburgering zouden moeten beginnen.

De paradox is dat de man-vrouw-verhoudingen tussen de vluchtelingen in Nederland vaak veel patriarchaler zijn dan deze in hun land van herkomst waren.¹⁵ De samenwerking tussen vrouwen, binnen en buiten familie en verwantschap, is door de vlucht abrupt afgebroken. Het sluiten van betrekkingen met vreemden is een mannelijke activiteit; die vormen in en buiten het centrum allerlei politieke groepen die hen toch een soort sociale positie verschaffen. Hun vrouwen zitten in de positie waarin Nederlandse vrouwen zaten tot de tweede golf hen enige 'oriëntatie op de samenleving' verschaftte, maar dan in alle opzichten erger: veel te dicht op hun man, geografisch en vaak ook psychologisch buiten het bereik van vrouwelijke familieleden en oude vriendinnen, met veel te grote verantwoordelijkheden voor het welzijn van de kinderen. De enige troost zijn de pillen, die in de centra nog overvloediger worden voorgeschreven dan erbuiten.

Vrouwen wier asielverzoek is afgewezen maar die als 'moeilijk verwijderbaar' worden opgevat omdat ze geen papieren hebben, en dus niet gedeporteerd maar op straat gezet zijn¹⁶, of die ondergedoken zijn omdat zij met deportatie naar een 'veilig land' bedreigd worden, zijn helemaal aan de heidenen van prostitutie en vrouwenhandel overgeleverd. Ook de vrouw van een vluchteling met een A-status is haar leven echter nog niet zeker. Het systeem van de afhankelijke verblijfsvergunning verleent de mannelijke migrant jarenlang een bijna absolute patriarchale macht over zijn vrouw: zij moet drie jaar bij haar man te blijven, ook als die haar mishandelt.¹⁷

DE MANNELIJKE VLUCHTELING ALS VERZETSSTRIJDER

Het oriëntalisme beïnvloedt ook de beeldvorming en de procedurele benadering van de mannelijke vluchteling. Ook hij wordt niet als een neutrale aspirant-burger behandeld, maar als een geseksueerd wezen: een man. Ook die seksuering wordt veroorzaakt door de accentverschuiving van vervolgingsslachtoffers naar verzetsstrijders, die het belangrijkste verschil vormt tussen de praktijk van de vooroorlogse vluchtelingenverdragen en die van het Verdrag van Genève zoals dat tegenwoordig wordt geïnterpreteerd.

Het stilzwijgend uitgangspunt van het verdrag was, zoals eerder gezegd, dat de vluchteling uit één van de - bij voorkeur Europese - communistische landen zou komen vluchten, waar hij vervolgd werd omdat hij voor de democratie had gestreden. Een anti-communistische verzetsheld was welkom: hij hoorde eigenlijk al bij het vrije westen. Andere verzetshelden worden echter in Nederland niet gewaardeerd. Verzet past niet bij het ideaal van de gezeten burger m/v, die door hard werken het brood verdient en het begrip 'strijd' reserveert voor het voetbal.

¹⁴ Het centrum in Bloemendaal, waar vrijwilligsters zo'n vrouwenkamer hadden opgezet, is gesloten.

¹⁵ De man-vrouw-verhoudingen in deze landen zijn in veel gevallen net zoals die door de westerse bemoeienissen in het kader van kolonialisme, imperialisme en ontwikkelingshulp patriarchaler geworden dan tevoren, zie Rogers (1980). Belangrijke oorzaken zijn door het westen ingevoerde administratieve systemen waarin gemeenschappelijk grondbezit aan individuele mannelijke eigenaars wordt toegekend en de omschakeling van 'subsistence production' door vrouwen naar de verbouw van 'cash crops' door mannen, waardoor de vrouwen minder grond ter beschikking hebben, terwijl ze wel de verantwoordelijkheid voor het voeden van hun familie houden, zodat de man zich vrij voelt de opbrengst van de cash crops in zijn zak te steken. Begrijpelijkwijze leidt dit tot ruzie, waar de mannen dan regelmatig met mishandeling op reageren.

¹⁶ Dankzij het door de rechter gesteunde verzet van enkele gemeenten tegen de plicht tot het op straat zetten van uitgeprocedeerde vluchtelingen, heeft staatssecretaris Schmitz het op straat zetten van vluchtelingen met kinderen in maart 1997 stopgezet. Om de uitgeprocedeerden 'te begeleiden' naar terugkeer naar het land waarvandaan ze gevlucht zijn, zijn er nu mobiele teams van de centrale overheid ingesteld.

¹⁷ Zie 't Hoen en Jansen (1996). Opvangcentra voor mishandelde vrouwen krijgen tegenwoordig geen vergoeding meer als zij vrouwen zonder verblijfsvergunning opnemen.

Verzet wordt als irrationeel opgevat, strijd als primitief. Vanwege de tegenwoordige interpretatie van het verdrag moet de mannelijke vluchteling echter nu juist bewijzen dat hij precies zo'n verzetsheld is waar Nederland niets van moet hebben. De calculerende burgers zouden anders eens mogen denken dat hij eigenlijk een avonturier is, die van de westerse rijkdommen komt profiteren. Zoals de vluchtende vrouw door de opvattingen van rechtspraak en beleid over de traditionele sekserollen in verre landen van het heldendom wordt uitgesloten, zo wordt de vluchtende man er ingeduwd.

De Nederlandse autoriteiten gunnen de mannelijke vluchteling niet de moderne mannelijkheid van rationele deskundigheid en lidmaatschap van enige arbeidsorganisatie; zij maken hem primitief, een overblijfsel uit een irrationeel verleden. Daartegenover eist de overheid de rationaliteit van de rechtsstaat op. Als vluchtelingen hun behandeling onrechtvaardig of onbegrijpelijk vinden, ligt dat aan hen. De overheid rapporteert correct, de vluchteling zegt maar wat. Ook hier kan geen tegenbeeld worden gegeven. Vluchtelingen kennen de taal niet eens, laat staan de vaktaal. Zij blijven afhankelijk van ambtenaren, tolken, advocaten en hulpverleners. Ze kunnen dus niet direct met de in deze samenleving geldende wapens tegen de heersende machten vechten: hun argumenten moeten bemiddeld worden, vertegenwoordigd, vertaald; alleen hun emoties zijn zichtbaar. De tegenstelling tussen deze traditionele vrouwensituatie¹⁸ en de eis van het bewijs van verzetsstrijd drijft sommigen van hen in de richting van irrationele mannelijkheidsbewijzen: het vernielen van meubilair, het doorstaan van kwellingen als hongerstaking met of zonder dichtgenaaide lippen. Daarop reageert de pers dan enthousiast en zo is dan de cirkel rond, de verwachting gerealiseerd.

HET VERBAND TUSSEN SEKSISME EN RACISME

De constructie van de tegenstelling tussen mannelijke vluchtelingen als strijders en vrouwelijke vluchtelingen als natuurlijke slachtoffers staat dwars op de sekseneutrale formulering van de mensenrechtenverdragen. Deze constructie is niet alleen gebaseerd op oriëntalistische vooronderstellingen. De mentale scheiding van westerse en oosterse (of noordelijke en zuidelijke) 'culturen' wordt versterkt met de bekende anti-feministische redenering dat hier de gelijkheid bereikt is, voorzover mogelijk en gewenst, zodat ieder betoog van het tegendeel gezeur is (De Harde Kern 1996). Deze redenering werkt racistisch zodra zij wordt gecombineerd met de stelling dat in 'andere culturen' (die ook de onderlinge verhoudingen van 'allochtonen' in Nederland omvatten) vrouwen wel door mannen worden onderdrukt. Voor de westerse landen wordt in deze redenering het streven naar gelijkheid tussen vrouwen en mannen verward met de realisatie ervan, terwijl tegelijkertijd ontkend wordt dat elders hetzelfde streven aanwezig is. Concreter gezegd: nu Nederlandse vrouwen huisvrouw- en moederschap niet meer het belangrijkste in het leven vinden en zich met hun dead-end baantjes als volwaardige burgers beschouwen, worden vrouwen die in deze ouderwetse positie beland zijn achterlijk gevonden. Vervolgens wordt steeds maar vergeten dat er in verre landen ook heel wat vrouwelijke ingenieurs, accountants en burgemeesters zijn - vaak heel wat meer dan in Nederland (Jansen 1996 p. 254 v.). Bovendien maakt de krenterige erkenning van buitenlandse diploma's het zulke hoog opgeleide vrouwen bijzonder moeilijk om hun vakbekwaamheid zichtbaar te maken, ook als zij een verblijfsvergunning krijgen.

Men zou daarom ook kunnen zeggen dat sinds de jaren tachtig een proces op gang is gekomen waarin een soort aftreksel van het feminisme is geïncorporeerd in een racistische mythe over culturele verschillen. Deze mythe werkt als een tweesnijdend mes. In de eerste plaats bevestigt de mythe het idee van de westerse superioriteit. In de tweede plaats bevestigt de mythe het idee dat vrouwen en mannen in Nederland gelijk zijn en dat iedere autochtone feminist die tegen autochtone ongelijkheid protesteert gewoon een beetje zeurt. Ik merk in het onderwijs dat het studenten m/v de grootste moeite kost om zich voor te stellen dat in Nederland niet alleen de gelijkheid, maar ook de ongelijkheid, die tussen m en

¹⁸ Moss Kanter (1977) heeft dit voor de verhouding tussen mannelijke managers en mannelijke arbeiders mooi laten zien.

v en die tussen wit en zwart, nog steeds geïnstitutionaliseerd is. Het tegenstrijdige Nederlandse heden splitst zich bijna automatisch in 'vroeger' en 'nu'. Natuurlijk, 'vroeger' was de getrouwde vrouw handelingsonbekwaam en waren de koloniale onderdanen officiële tweederangsburgers - al blijft het eigenlijk onbegrijpelijk dat 'vroeger' nog maar zo kort geleden is. Maar dat er nu ook nog samenhangende maatschappelijke processen zouden bestaan die vrouwen en mensen van huidskleur de toegang tot posities van eer en geld zouden ontfangen? En dat zulke maatschappelijke processen ons aller leven beïnvloeden? Zoals Elizabeth Wilson ooit schreef: hoe bevoorrechte een vrouw is, hoe moeilijker het voor haar is zowel het bevoorrechte karakter van haar vrijheid te begrijpen als de grenzen ervan (Wilson 1977, 169). Voor deze tegenstrijdigheid bestaan geen woorden en begrippen meer nu de oude dialectische theorieën uit de mode zijn geraakt - en het gevoelsleven kan er niets mee beginnen.

Het gelijkstellen van de norm van gelijkheid tussen vrouwen en mannen met het werkelijk bestaan van die gelijkheid onttrekt een deel van de westerse werkelijkheid aan het gezicht of levert daarvan een vervormd beeld op. Aan mannelijkheid zijn in de westerse democratieën geen officiële voorrechten meer verbonden; daarmee is hij onzichtbaar geworden (Van Baalen 1994). Dat is een van de vele redenen voor het onaangename verschijnsel dat er op het moment zo weinig vrouwen zijn die zich verzetten tegen het idee dat Nederland het met zijn emancipatie 'so herrlich weit gebracht' heeft. Zo kan het beleid van 'verdeel en heers' betrekkelijk ongestoord zijn gang gaan.

SLOT

Het effect van de combinatie van emancipatorische en culturele mythes is een imaginaire scheiding tussen het democratische westen en de rest van de wereld, waarbij het westen alle moderne eigenschappen toebedeeld krijgt en de rest alle ouderwetse. De scheiding tussen vluchtelingen en gevestigde bevolking leidt tot de glasharde onverschilligheid die het draagvlak voor het afschrikingsbeleid is. Achter de spiegel gebeurt alles wat ons gelukkig nooit meer zal overkomen: in de spiegel zien de gezeten burgers m/v alleen hun eigen geëmancipeerdheid.

Bij feministische en anderszins progressieve vrouwen wordt deze onverschilligheid versterkt door progressieve gevoelens - door het schuldgevoel over de onmenselijkheid van het Nederlandse beleid en de machteloosheid omdat de door de westerse uitbuiting veroorzaakte problemen zo groot zijn. De progressief denkende mens deinst terug voor het angstige gevoel dat haar enige bijdrage aan de oplossing van de problemen zou kunnen zijn dat zij onmiddellijk drie vluchtelingen in huis neemt - waar ze geen zin in heeft, ook al zou er voor haar meer ruimte overblijven dan de vier vierkante meter per persoon die in het asielcentrum voor het overleven voldoende wordt geacht. Dergelijke gevoelens en gedachten zijn voor veel moderne geïsoleerde persoonlijkheden zo akelig, dat er niets anders opzit dan het hele probleem maar te negeren.¹⁹

Wie met vluchtelingen te maken krijgt verdwijnt door al die verschillende soorten van afsluiting voor haar omgeving achter de spiegel. Het blijkt bijzonder moeilijk om al die vrouwen op te sporen die, als vrijwilligster of als beroepskracht, ergens iets nuttigs voor vluchtelingen doen. Ook hun activiteiten zijn concreet en praktisch en leiden voorzover wij gemerkt hebben niet tot bundeling van krachten tussen vrouwen onderling. Zo schiet het met de verbetering van de positie van vrouwelijke vluchtelingen niet echt op. Zolang vrouwelijke vluchtelingen niet zichtbaar worden als rechtssubjecten, blijven vluchtelingen mannelijk, met alle hierboven beschreven gevolgen voor beeldvorming en verdragsinterpretatie. Hoe prettig het ook zou zijn als het racisme in het algemeen en het afschrikingsbeleid in het bijzonder zonder feminisme bestreden zouden kunnen worden - de kunstmatige en voor vluchtelingen vernederende scheiding tussen westerse geëmancipeerden enerzijds en ongeëmancipeerden uit andere delen van de wereld

¹⁹ Pas toen ik per ongeluk in *Vrouwen Tegen Uitzetting* gerold was, ontdekte ik bijvoorbeeld dat *Nemesis* al jaren voortreffelijke artikelen over de zijkant van het asielbeleid bevat, waar ik zelfs de titels niet van had onthouden.

anderzijds kan alleen opgeheven worden als alle verschillende vormen van 'onbehagen bij de vrouw' weer openlijk worden uitgesproken.

Literatuur

- Baalen, A.C. van, (1994) *Hidden masculinity, Max Weber's historical sociology of bureaucracy*. Diss. UvA Amsterdam.
- Barker, M. (1981), *The new racism, Conservatives and the ideology of the tribe*. London: Junction Books.
- Evenhuis, W. (1996). *De Zijkant van het asielbeleid*, Utrecht: Humanistisch Overleg Mensenrechten/ Uitgeverij Greber.
- Ghidei Biidu, D. (1995) *Door het oog van de naald. Een commentaar op de praktijk van de asielprocedure*. Utrecht: Greber/Isis.
- Goldschmidt, J.E. (1995) *Hoe universeel zijn mensenrechten?* in J.E. Goldschmidt e.a., *Feminisme en wetenschap*, p. 71-88, Amsterdam/Utrecht: Prometheus/Teleac.
- De Harde Kern (1996) *Wel feministisch niet geëmancipeerd. Feminisme als nieuwe uitdaging*. Amsterdam/Antwerpen: Contact.
- Hinz, C. en Kurz, I. (1996) *From orientalism to post-orientalism, Middle Eastern and South Asian Perspectives*, in *Thamyris*, vol. 3 no 2, p. 335-367.
- Hoen, E. 't en Jansen, S. (1996) *In de hoek waar de klappen vallen, De rechtspositie van mishandelde migrantenvrouwen met een afhankelijke verblijfsvergunning*. Doctoraalscriptie Nederlands recht, UvA Amsterdam.
- Jansen, W. (1996) *Dumb and dull. The disregard for the intellectual life of Middle Eastern women*, in *Thamyris* 3 (2), 237-360
- Kanter, R. Moss (1977) *Men and women of the corporation*. New York: Basis Books.
- Rogers, B. (1980) *The domestication of women: discrimination in developing countries*, London: Tavistock.
- Spijkerboer, T. (1994) *Sheherazade en haar zusters*, in *Nemesis* 4, 95-106.
- Terlouw, A. (1997) *Asielverzoeken van vrouwen*, *Nemesis* 1, 18-26.
- Wilson, E. (1977) *Women and the welfare state*. London: Tavistock.